
В. ВАПНЯРЧУК

доцент кафедри кримінального процесу
Національного юридичного університету
імені Ярослава Мудрого,
кандидат юридичних наук

УДК 343.14

Суб'єкти кримінального процесуального доказування

У статті розглядаються висловлені в науковій літературі основні підходи до розуміння сутності та кола суб'єктів кримінального процесуального доказування. На підставі аналізу визначених авторських критеріїв, зокрема, виконання однієї з основних кримінально-процесуальних функцій, наявності публічного або особистого (свого чи чужого) процесуального інтересу, а також залежно від розуміння сутності кримінального процесуального доказування пропонується віднесення до них суду та сторін.

Ключові слова: кримінальне процесуальне доказування, суб'єкт кримінального процесуального доказування, кримінально-процесуальні функції, інтерес.

Актуальність статті. Розвиток науки вітчизняного кримінального процесу спонукає до необхідності дослідження та перегляду традиційних наукових поглядів щодо окремих ознак кримінального процесуального доказування. Особливої актуальності вирішення цього питання набуло у зв'язку з набранням чинності новим КПК України, у якому запропоновано розширення змагальних засад кримінального провадження. Дослідження ж розуміння сутності та кола суб'єктів, які здійснюють доказову діяльність, є визначаль-

ним для належного застосування змагальної процедури та її гарантій у кримінальному провадженні. Саме цими обставинами пояснюються необхідність написання цієї статті, її логіка та зміст.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Метою роботи є визначення сутності та кола суб'єктів кримінального процесуального доказування.

Викладення основного матеріалу. Чинний КПК України не вживає терміна «суб'єкти доказування». Глава 3 КПК, яка має назву «Суд, сторони та

інші учасники кримінального провадження», регламентує процесуальний статус державних органів, посадових осіб, фізичних та юридичних осіб, які під час кримінального провадження вступають у правовідносини, набуваючи процесуальних прав і виконуючи процесуальні обов'язки, прагнучи досягти своєї мети та виконати покладені на них завдання, здійснюючи при цьому притаманну їм певну процесуальну функцію. Незважаючи на суттєві відмінності у правовому становищі регламентованих у вказаній главі КПК суб'єктів, усі вони є суб'єктами кримінального процесу (суб'єктами або учасниками кримінального провадження чи кримінальної процесуальної діяльності¹). Така точка зору висловлювалась у багатьох наукових та навчальних джерелах як минулих років [1, с. 2; 2, с. 66; 3, с. 55 та ін.], так і тих, які були опубліковані вже за чинності нового КПК [напр., див. 4, с. 112].

Варто зауважити, що з приводу цього питання окремі науковці висловлювали й інші думки. Так, М. С. Строгович вважав, що не є суб'єктами кримінального процесу особи, участь яких у кримінальному провадженні має епізодичний характер, а їх процесуальні дії

¹ В юридичній літературі минулих років можна зустріти думку, що учасники процесу – це лише ті суб'єкти, які захищають у справі свій або представляювальний ними інтерес (підозрюваний, обвинувачений, потерпілий, захисник та ін.). Однак, як бачимо, у главі 3 чинного КПК України під учасниками розуміються також суд, сторони (тобто суб'єкти різних сторін) та інші суб'єкти, які не мають і не повинні мати ніякого інтересу (оскільки, в протилежному випадку вони підлягають відводу) у кримінальному провадженні. Таким чином, цілком виправданим є вживання термінів «суб'єкти» та «учасники» як тотожних.

є або засобами доказування (свідки, експерти), або засобами закріплення доказів (поняті), або засобами спілкування між суб'єктами кримінально-процесуальної діяльності (перекладачі) [5, с. 204]. Щодо цієї думки, то вважаємо, що вона є досить сумнівною. Якщо аналізувати наведені вище характерні ознаки суб'єктів кримінального провадження (своєрідна мета, завдання, функції, права та обов'язки), то вважаємо, що найбільш проблемним (що й спонукало шановного професора до такого висновку) є визначення саме кримінально-процесуальної функції, яка здійснюється вказаними суб'єктами.

Під кримінально-процесуальними функціями, зазвичай, розуміють основні напрями процесуальної діяльності, які: а) об'єднують різних учасників судочинства в окремі групи; б) визначають зміст їх правового статусу; в) розмежовують у процесуальній діяльності суперечливі інтереси й направляють їх на досягнення загальних цілей і завдань кримінального судочинства. У змагальному кримінальному процесі виділяють три основні функції: обвинувачення, захисту і вирішення справи (здійснення правосуддя). Основними їх справедливо називають тому, що вони завжди, обов'язково виявляються в центральній стадії процесу, і їх виділення визначає змагальну побудову судового розгляду. Однак, вважаємо, що цілком правомірно підтримати висловлену в науковій літературі думку про те, що є всі підстави говорити про існування в публічно-змагальному кримінальному процесі (до якого належить, на наш погляд, і сучасний український) ще однієї функції – сприяння здійсненню правосуддя

[6, с. 102–104]. Саме її, на наш погляд, і виконують такі суб'єкти, як свідок, експерт, понятій, перекладач, спеціаліст, секретар судового засідання, судовий розпорядник.

Таким чином, діяльності всіх учасників кримінального провадження притаманний певний напрям (тобто вони виконують ту чи іншу кримінально-процесуальну функцію), а отже, всі вони є суб'єктами кримінального процесу.

Що ж стосується питання про суб'єктів доказування, то з приводу нього в юридичній літературі мають місце більш діаметральні погляди як щодо дефініції, так і щодо класифікації суб'єктів доказування.

Перший підхід – найбільш поширений (ще з радянських часів). Відповідно до нього суб'єктами кримінального процесуального доказування необхідно вважати учасників кримінального процесу, які відіграють у доказуванні не разову, епізодичну, а постійну, тривалу (хоча б у межах однієї стадії процесу) роль [7, с. 494; 8, с. 117; 9, с. 75–76]. Суб'єкти доказування, на їх думку, – це не всі учасники кримінального процесу, а лише ті, які мають у ньому самостійний або представлювальний процесуальний інтерес. Процесуальний інтерес може мати публічний або особистий (приватний) характер, тому залежно від цього суб'єктів доказування можна поділити на дві групи: 1) суб'єкти, діяльність яких спрямована на захист публічних інтересів і які в силу своїх службових обов'язків зобов'язані виконувати певні процесуальні дії та приймати офіційно-владні рішення (до них, зокрема, належать: слідчий, прокурор та ін.); 2) суб'єкти, які в кримінальному

провадженні захищають свій особистий (підозрюваний, обвинувачений, потерпілий та ін.) та чужий особистий інтерес (захисник, представник потерпілого, представник цивільного позивача та ін.). Принциповою відмінністю суб'єктів першої та другої груп є їх відношення до обов'язку доказування. Такий обов'язок покладається на суб'єктів першої групи (хоча варто зауважити, що під доказуванням та обов'язком його здійснення В. О. Лазарева розуміє лише діяльність із встановлення й обґрунтування вини особи у вчиненні злочину і, таким чином, виключає можливість визнання суду суб'єктом доказування [9, с. 77]).

На думку О. В. Левченко (яка по суті теж може бути віднесена до вказаного підходу), для визначення суб'єктів доказування необхідна наявність одного з двох критеріїв: а) відповідальності за здійснення доказування або б) права на відстоювання свого чи представлюваного правового інтересу. Крім того, ознакою суб'єкта доказування, на його думку, є досить тривала участь у доказуванні, яка визначається межами хоча б однієї стадії кримінального процесу. За цими критеріями суб'єктів доказування у кримінальному судочинстві можна класифікувати на дві групи: 1) при широкому розумінні суб'єктом доказування виступає кожен учасник кримінального процесу, якого законом віднесено або до сторони обвинувачення, або до сторони захисту; 2) у вузькому розумінні суб'єктом доказування є той, хто уповноважений законом нести обов'язок і володіє правом доказування обставин, що входять до предмета доказування, а також має правовий

інтерес у встановленні істини у справі (до них належать суд, прокурор, слідчий, дізнавач, приватний обвинувач) [10, с. 85–88].

Л. Д. Кокорєв визначив підстави класифікації суб'єктів доказування з урахуванням наявності в учасників процесу обов'язку доказування і особистого інтересу в результатах справи. У зв'язку з цим він виділив серед суб'єктів доказування групу державних органів і посадових осіб та групу заінтересованих у результатах справи учасників процесу. Всіх інших учасників правовідносин він не вважав суб'єктами доказування: «...доказуванню сприяє процесуальна діяльність свідків, експертів, понятих, спеціалістів та інших осіб, але вони не здійснюють доказування в сенсі збирання, перевірки та оцінки доказів, тому й не належать до суб'єктів доказування» [11, с. 222; 12, с. 229–230].

Другий підхід до розуміння суб'єктів доказування передбачає можливість віднесення до них, крім вказаних вище у першому підході суб'єктів кримінального провадження, ще й експерта і оперативного працівника. Так, на думку А. Р. Белкіна, експерт не тільки досліджує докази, в тому числі і в судовому розгляді, але іноді змушений і збирати їх – при роботі з мікрооб'єктами, а також при отриманні зразків для порівняльного дослідження при проведенні трасологічних, балістичних та деяких інших експертиз.

Не висловлюючи поки що власної думки щодо питання, яке розглядається, вважаємо, що пропозиція А. Р. Белкіна є досить сумнівною. Адже чинний КПК містить пряму заборону щодо збирання

експертом за власною ініціативою матеріалів для проведення експертизи (ч. 4 ст. 69 КПК). У випадку ж порушення цього положення закону, вважаємо, що отриманий висновок експерта має бути визнаний недопустимим, тобто таким, що не має доказового значення, а самовільні дії експерта повинні послужити підставою для його відводу чи притягнення до відповідальності.

Що ж стосується оперативного працівника, то відповідно до положень чинного КПК (на наш погляд, це є його концептуальною ідеєю), діяльність щодо провадження досудового розслідування кримінальних правопорушень повинна здійснюватись виключно в рамках кримінально-процесуальних відносин, тобто з використанням лише процесуальних засобів, у порядку, визначеному кримінально-процесуальним законом та суб'єктами кримінального провадження. Саме виходячи з цих міркувань, законодавець у КПК регламентував негласні слідчі (розшукові) дії, які за своєю сутністю є процесуалізованими оперативно-розшуковими заходами. Можливість доручення під час здійснення кримінального провадження проведення оперативно-розшукових заходів чинним законодавством не передбачена. У випадку ж доручення слідчим чи прокурором оперативному підрозділу здійснення слідчих (розшукових) та негласних слідчих (розшукових) дій у кримінальному провадженні співробітник оперативного підрозділу, який його виконуватиме, користується повноваженнями слідчого (ст. 41 КПК). Тобто в такому випадку він, на наш погляд, цілком правомірно може й повинен вважатися суб'єктом доказування.

Третій підхід. Найбільш широко трактує поняття суб'єктів доказування у кримінальному судочинстві Ю. К. Орлов. На його думку, ними є «будь-які органи та особи, які беруть якусь участь у доказовій діяльності та володіють певними правами і обов'язками». Класифікує він їх на чотири категорії (види): 1) органи і особи, які здійснюють провадження у справі (слідчий, керівник слідчого підрозділу, прокурор (у досудових стадіях), суд); 2) особи, які мають у справі власний або представлювальний інтерес (учасники процесу (сторони): обвинувачений, його захисник, потерпілий, цивільний позивач, цивільний відповідач, їх представники, прокурор (у судових стадіях)); 3) особи, які є джерелом доказової інформації (свідки, експерти, спеціалісти); 4) інші особи, які виконують технічні та інші допоміжні функції (перекладач, секретар судового засідання, поняті та інші учасники слідчих дій) [13, с. 37].

Четвертий, найбільш вузький, *підхід* полягає в тому, що окремі вчені вважають, що суб'єктом доказування може вважатися лише той, хто бере на себе відповідальність у силу свого процесуального положення стверджувати, що обвинувачений є саме тією особою, яка вчинила злочин [14, с. 16]. Таке уявлення про суб'єкта доказування ґрунтується на розумінні кримінального процесуального доказування лише як обґрунтування перед судом істинності висновку про винуватість обвинуваченого у скоєнні злочину. На наш погляд, подібне звуження змісту доказування до меж обґрунтування висунутої обвинувальної тези (і як наслідок, визначення досить обмеженого кола

суб'єктів доказування) є неправильним [див. про це: 15, с. 193–201].

Як бачимо, єдність поглядів щодо одного з найважливіших питань науки кримінального процесу відсутня. На нашу думку, для того щоб отримати відповідь на нього, необхідно визначити певні критерії віднесення того чи іншого учасника кримінального провадження до суб'єктів доказування.

Першим із них, вважаємо, є необхідність з'ясування виконуваної суб'єктом кримінально-процесуальної функції. Адже, як правильно зазначала Ц. М. Каз, «виявлення кола суб'єктів доказування неможливе без розгляду питання про осіб, які беруть участь як суб'єкти процесуальної діяльності, і характеру виконуваних ними функцій» [16, с. 26].

Як уже вище відзначалося, поняття кримінально-процесуальних функцій пов'язане із спрямованістю процесуальної діяльності суб'єктів процесу, що обумовлена характером їх інтересів у справі. Якщо ж розглядати кримінальне провадження як складну динамічну систему, а ступінь досягнення її цілей як функцію погодженої дії всіх ланок цієї системи, то маємо визнати, що будь-який учасник процесу виконує певну функцію, оскільки він робить свій «внесок» у досягнення цілей судочинства. Поняттям же основних процесуальних функцій охоплюється діяльність тільки тих суб'єктів процесу, які здійснюють доказування [7, с. 494].

Вважаємо, що останній висновок заслуговує на підтримку. Адже, дійсно, особливості здійснення кримінального процесуального доказування визнача-

ються саме діяльністю суб'єктів кримінального провадження, які виконують функції обвинувачення, захисту і здійснення правосуддя (вирішення справи).

Зупинимося на розумінні сутності цих функцій у кримінальному провадженні. Функція обвинувачення – це діяльність суб'єктів кримінального процесу, яка спрямована на викриття особи у скоєнні кримінального правопорушення, встановлення її винуватості, а також обставин, що обтяжують її відповідальність. Її здійснює сторона обвинувачення, до якої, відповідно до п. 19 ст. 3 КПК, входять: слідчий, керівник органу досудового розслідування, прокурор, а також потерпілий, його представник та законний представник у випадках, установлених КПК.

Функція захисту – це діяльність суб'єктів кримінального процесу, яка направлена на спростування обвинувачення, встановлення невинуватості особи і пом'якшення її відповідальності. Ця функція здійснюється стороною захисту: підозрюваним, обвинуваченим (підсудним), засудженим, виправданим, особою, стосовно якої передбачається застосування примусових заходів медичного чи виховного характеру або вирішувалося питання про їх застосування, їхніми захисниками та законними представниками (п. 19 ст. 3 КПК).

Функція здійснення правосуддя – це діяльність суду (судді), присяжних (коли судовий розгляд ведеться з їх участю) щодо дослідження всіх зібраних під час кримінального провадження доказів та прийняття рішення про винуватість чи невинуватість конкрет-

ної особи у вчиненні кримінального правопорушення, а також її покарання. Поняття здійснення правосуддя, на наш погляд, охоплює і такий вид судової діяльності, як судовий контроль на стадії досудового розслідування, який здійснюється слідчим суддею. Такий судовий контроль спрямований не на вирішення питання про кримінальну відповідальність, а на створення умов для підготовки провадження судового розгляду і на захист у кримінальному процесі прав людини. Однак такі підготовчі судові дії є частиною всієї судової діяльності в конкретному кримінальному провадженні, які, як й інші її складові, спрямовані на вирішення головного питання кримінального процесу – питання про кримінальну відповідальність. І в цьому сенсі судовий контроль є елементом правосуддя. А те, що судовий орган починає свою роботу ще на стадії досудового розслідування, говорить лише про високий ступінь розвитку діяльності правосуддя та її системний характер.

Отже, підсумовуючи викладене в цій частині, вважаємо, що суб'єктами доказування є ті учасники кримінального провадження, які здійснюють одну з основних кримінально-процесуальних функцій. Суб'єкти ж, які здійснюють функцію сприяння здійсненню правосуддя, тобто діяльність, що спрямована на надання допомоги під час кримінального провадження (свідок, експерт, понятий, перекладач, спеціаліст, секретар судового засідання, судовий розпорядник), на наш погляд, повинні вважатися суб'єктами, які залучаються до доказування, але не є його суб'єктами.

Другий. Як уже відзначалося, вибір тієї чи іншої функції суб'єкта доказування обумовлюється характером його процесуального інтересу (публічним або особистим (своїм чи чужим)). Саме наявність інтересу є другим критерієм, який повинен братися до уваги при визначенні кола суб'єктів доказування. Як правило, вказані різновиди процесуального інтересу притаманні суб'єктам, які виконують основні процесуальні функції (вказані вище). Хоча не виключається можливість існування інтересу й у суб'єктів, які виконують функцію сприяння здійсненню правосуддя (наприклад, як свідок може бути викликаний і допитаний заінтересований родич підозрюваного, обвинуваченого). Щоправда, тут варто зауважити, що це є швидше винятком, ніж правилом. Однак навіть у таких випадках, на наш погляд, це не дає можливості для віднесення цього учасника процесу до суб'єктів доказування, оскільки суперечитиме першому критерію.

При визначенні поняття «суб'єкт доказування» необхідно відштовхуватися й від поняття «доказування» або «процес доказування». Кримінальне процесуальне доказування являє собою єдність практичної та розумової діяльності. Під ним слід розуміти діяльність по встановленню та дослідженню обставин провадження (доказування-пізнання) і логічне обґрунтування та підтвердження фактами й міркуваннями (судженнями) висунутого тезису (доказування-обґрунтування).

Якщо виходити із такого розуміння цього поняття, то суб'єктами доказуван-

ня необхідно вважати тих учасників кримінального провадження, які беруть участь у пізнавальній та обґрунтовальній діяльності. Причому, якщо аналізувати перший (пізнавальний) аспект доказування, то потрібно мати на увазі, що суб'єктами доказування є тільки ті, які не просто пізнають обставини кримінального провадження, а й які надають їм статусу доказів із допомогою посвідчувальної діяльності або, інакше кажучи, формують доказову основу своєї правової позиції.

При розгляді кримінального процесуального доказування як діяльності, яка полягає у збиранні, перевірці та оцінці доказів з метою встановлення обставин, що мають значення для кримінального провадження (тобто з точки зору етапів його здійснення, – саме в цьому розумінні про доказування мова йде в ч. 2 ст. 91 КПК), необхідно мати на увазі, що повноваженнями на збирання, перевірку (дослідження) та оцінку доказів наділені як сторони кримінального провадження та потерпілий (див., наприклад, статті 93, 94 КПК), так і слідчий суддя й суд (див., наприклад, статті 351–361, 94 КПК).

На підставі викладеного, виходячи із аналізу вказаних вище критеріїв, вважаємо, що *суб'єктами доказування* є учасники кримінального провадження, які, відстоюючи свій чи представлений правовий інтерес, здійснюють пізнавальну або обґрунтовальну доказову діяльність, спрямуванням якої є виконання однієї з основних кримінально-процесуальних функцій. Таким чином, суб'єктами кримінального процесуального доказування є суд та сторони.

Список використаної літератури

1. Альперт С. А. Субъекты уголовного процесса / С. А. Альперт. – Харьков : [б. и.], 1997. – 60 с.
2. Лобойко Л. М. Кримінально-процесуальне право : курс лекцій / Л. М. Лобойко. – Вид. 2-ге, змінене і допов. – К. : Істина, 2008. – 488 с.
3. Михеєнко М. М. Кримінальний процес України / М. М. Михеєнко, В. Т. Нор, В. П. Шибіко. – 2-ге вид., переробл. і допов. – К. : Либідь, 1999. – 536 с.
4. Кримінальний процес : підручник / Ю. М. Groшевий, В. Я. Тацій, А. Р. Туманянц та ін. ; за ред. В. Я. Тація, Ю. М. Groшевого, О. В. Капліної, О. Г. Шило. – Х. : Право, 2013. – 824 с.
5. Строгович М. С. Курс советского уголовного процесса. – Т. 1. Основные положения науки советского уголовного процесса / М. С. Строгович. – М. : Наука, 1968. – 468 с.
6. Смирнов А. В. Уголовный процесс : учеб. для вузов / А. В. Смирнов, К. Б. Калиновский ; под общ. ред. А. В. Смирнова. – 2-е изд. – СПб. : Питер, 2006. – 699 с.
7. Теория доказательств в советском уголовном процессе / под ред. Н. В. Жогина. – [2-е изд., испр. и доп.]. – М. : Юрид. лит., 1973. – 736 с.
8. Хмыров А. А. Теория доказывания / А. А. Хмыров. – Краснодар, 2006.
9. Лазарева В. А. Доказывание в уголовном процессе : учеб.-практ. пособие / В. А. Лазарева. – М. : Высш. образование, 2009. – 344 с.
10. Левченко О. В. Система средств доказывания по уголовным делам : монография / О. В. Левченко. – Астрахань : Изд-во АГТУ, 2003. – 364 с.
11. Горский Г. Ф. Проблемы доказательств в советском уголовном процессе / Г. Ф. Горский, Л. Д. Кокорев, П. С. Елькинд. – Воронеж, 1978. – 304 с.
12. Уголовный процесс: доказательства и доказывание / Л. Д. Кокорев, Н. П. Кузнецов. – Воронеж : Изд-во Воронеж. ун-та, 1995. – 272 с.
13. Орлов Ю. К. Проблемы теории доказательств в уголовном процессе / Ю. К. Орлов. – М. : Юрист, 2009. – 176 с.
14. Джатиев В. С. О некоторых вопросах теории доказательств, обвинения и защиты / В. С. Джатиев // Рос. юстиция. – 1994. – № 8. – С. 15–20.
15. Вапнярчук В. В. Поняття кримінально-процесуального доказування / В. В. Вапнярчук // Вісн. Акад. прав. наук : зб. наук. пр. / редкол.: В. Я. Тацій та ін. – Х. : Право, 2011. – № 4 (67). – С. 193–201.
16. Каз Ц. М. Суб'єкти доказування в советском уголовном процессе: (Государственные органы) / Ц. М. Каз. – Саратов : СГУ, 1968. – 68 с.

Стаття надійшла до редколегії 11.03.2014.

Вапнярчук В. Суб'єкти уголовного процесуального доказування

В статье рассматриваются основные предложенные в научной литературе подходы к пониманию сущности и круга субъектов уголовного процесуального доказування. На основании анализа выделенных авторских критериев, в частности выполнения одной из основных уголовно-процесуальных функций, наличия публичного или личного (своего или чужого) процесуального интереса, а также в зависимости от понимания сущности уголовного процесуального доказування предлагается отнесение к ним суда и сторон.

Ключевые слова: уголовное процесуальное доказування, субъект уголовного процесуального доказування, уголовно-процесуальные функции, интерес.

Vapnyarchuk V. Subjects of Criminal Procedure Evidence

This paper reviews the main expressed in the scientific literature views on understanding the range of subjects of criminal procedural proof. They combined several approaches. The first approach is defined as the most common, suggests that subjects of criminal procedure are mem-

bers of proof of criminal procedure, which play in proving permanent, long-term (at least in the same stage of the process) and the role of those who are in it alone or predstavyvalnyy Procedure interest. The second approach to understanding the economic evidence provides for the assignment to them, except the subjects of the criminal proceedings referred to in the first approach, also an expert and efficient worker. The third approach – the most extensive – the subjects of proof is any bodies and persons taking part in some kind of evidence-based activities and have certain rights and responsibilities. Fourth, the opposite is the most narrow approach lies in the fact that the subject of proof may be regarded as the one who takes responsibility because of its procedural position to argue that the defendant is precisely the person who committed the crime.

On the basis of the criteria defined by copyright, including: a) the performance of one of the main functions of criminal procedure (administration of justice, prosecution or defense – the publication expressed understanding of the nature of these functions), b) the availability of public or private (his or someone else's) Procedure of interest and c) based on an understanding of the nature of the criminal procedural proof (as a unity of activity and investigation to establish the circumstances of the proceedings (evidence, knowledge) and the rationale and proof of the facts and arguments (statements) nominated thesis (proof – study) proposed classifying them court and the parties.

Based on the above author proposed definition of economic evidence. Subjects of proof – a participants of criminal proceedings that are defending their predstavyvanyy or legal interest in carrying out cognitive or substantiating evidence activity direction which is executing one of the main functions of criminal procedure.

Keywords: criminal procedure evidence, criminal procedure subject of evidence, criminal procedure features of interest.